

TEKNOLOJİ VE TOTALİTARİZM YA DA TEKNOLOJİK TOTALİTARİZM

Technology, Totalitarianism or Technological Totalitarianism

Bengül Güngörmez*

“Tarım şimdi motorize gıda-
endüstrisine dönüştü –özde gaz
odalarında ve toplama kamplarında
cesetlerin üretilmesiyle, ulusların
kuşatılmasıyla ve açlığa terk
edilmesiyle, hidrojen bombalarının
üretilmesiyle aynıdır bu.”

Martin Heidegger

Öz

Bu makalede modern dünyanın *sin qua non*'u olarak teknoloji ve teknolojinin totalitarizmle ilişkisi ele alınmaktadır. Bu amaçla modern totalitarizmle ilgisi olduğunu düşündüğümüz “teknik bilgi”, “araçsal akıl”, “soykırım”, “nesnellik”, insanlıktan çıkma süreci, ilerleme vb. gibi kavramları Heidegger, Marcuse, Horkheimer, Nisbet, Bauman, Ellul gibi çeşitli düşünürlere göre felsefi ve sosyolojik bakımdan değerlendirmeye çalışacağız. Hayatın her alanının kontrolünü günümüz dünyasında yalnızca teknoloji sağlayabilir. Günümüz dünyasında teknoloji yalnızca kontrol etmenin değil, yok etmenin de vasıtasıdır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Totalitarizm, Soykırım, Hayatın kontrolü

Abstract

In this paper we will examine the technology as *sin qua non* of the modern World. And also we will examine the relationship between technology and totalitarianism. With this aim, we will evaluate such concepts like “knowledge of technic”, “instrumental rationality”, “genocide”,

---

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

“objectivity”, “process of dehumanization”, “progress” etc. which have relationship modern technic and totalitarianism philosophically and sociologically according to some thinkers like Heidegger, Marcuse, Horkheimer, Nisbet, Bauman, Ellul. Only technology can control completely our life today. In contemporary world technology not only control our life but it is also an effort to eliminate.

Keywords: Technology, Totalitarianism, Genocide, Control of life

George Orwell'in ünlü romanı “1984”te insanlar, “Büyük Birader”in onları gözlediği söylenerek gündelik hayatlarında sürekli kontrol altında tutuluyordu. Romanın kahramanlarından O'Brien, baş kahramanı Winston'a “Biz hayatı her düzeyde denetliyoruz”¹ diyordu. Hayatın her alanının kontrolünü günümüz dünyasında yalnızca teknoloji sağlayabilir.

Teknoloji modern dünyanın *sin qua non*'u olarak varlığını sürdürmekte ve gün geçtikçe bizden yeni bağılıklar talep etmektedir. Günümüz dünyasında teknoloji yalnızca kontrol etmenin değil, yok etmenin de vasıtasıdır. Modern teknolojinin gelişimiyle birlikte önceki dönemlere göre az emek ve maliyetle çok sayıda insanı öldürmek, kitlesel katliamlar yapmak mümkün hale gelmiştir. Holocaust, Gulag ve Hiroşima teknolojik totalitarizmin müstesna örnekleridir. Bir şair Holocaust'tan sonra artık şiir yazılamayacağını söylerken belki de teknolojik egemenliğin geri döndürülemezliğine gönderme yapıyordur. Artık şiir yazılamaz çünkü “dünyanın büyüğü bozulmuş” ve şiirin ya da şairin ifade edebileceği hiçbir duygu kalmamıştır.

“İnsan neslini ortadan kaldıracak bir atom belası” diyordu, ünlü düşünür Herbert Marcuse, aynı zamanda bu tehlikeyi yaratan güçleri korumaya da yaramıyor mu?”² Marcuse'e göre böylesi bir belayı önleme çabaları, bu tehlikenin çağdaş endüstriyel toplumdaki nedenlerinin ortaya çıkarılmasına da engel olmaktadır. Çağdaş endüstriyel toplum güce tapan, gücü kullanan ve politikalarını güce göre belirleyen toplumdur. Biz Marcuse'ün de dediği gibi her an tetikte olmak, gücümüzü sürekli olarak arttırmak ve hep hazırlıklı olmak zorundayız. Marcuse içinde bulunduğumuz durumun önemiyetini

---

¹ Orwell, George, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, İstanbul, 1999, s. 218

² Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan, İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerinde İnceleme*, çev.Seçkin Çağan, May Yayınları, 1968, İstanbul, s. 13

anlayabilmemiz için yol gösterici bir karşılaştırma yapar. Ona göre toplumlarımızın önceki dönemlerinde de aynı yok edici ve engelleyici davranışlar vardır ancak geçmişin ve bu günün toplumları arasında ciddi bir nitelik farkı vardır. Marcuse bu nitelik farkını davranışların niteliğindeki farklılık olarak belirler. Günümüz toplumları teknik yetersizlikten değil tam tersine büyük güçten doğar. Entelektüel ve maddi yetenekleri önceki toplumlarla karşılaştırılamayacak ölçüde büyüktür. Gücün artışı zannedildiği gibi bir özgürleşme getirmemiştir. Gücün artışı ve yoğunlaşması daha fazla tahakkümü getirmiştir. “Toplumumuzun belirgin niteliği” diyor Marcuse, artan yeterlilik ve yükselen yaşam ölçüsü gibi ikili bir taban üzerinde, itici toplumsal güçleri Terör yerine Teknik kanalıyla elde etmesidir.”³

Önceleri teknik deyince bu kavram nötr, tarafsız çağrışımlar yapıyordu. Ancak günümüz dünyası ve geçmişte yaşanan büyük toplumsal felaketler bunun böyle olmadığını bize göstermiştir. Teknoloji tarafsız bir kavram olamaz. Marcuse bunu şöyle ortaya koyar:

Teknoloji, toplumu kontrol etme ve bir araya getirme yolunda, daha yeni, daha etkili ve daha doyurucu biçimler kurmaya yarar. Bu kontrolün totaliter eğilimi, daha da başka bir anlam kazanır: Dünyanın az gelişmiş hatta endüstrileşmemiş bölgelerine yayılma ve kapitalizm ile komünizm gelişiminde benzerlikler yaratmaya yönelir.

Bu toplumun totaliter niteliği karşısında, tekniğin alışlagelmiş “tarafsızlık” kavramı sürdürülemez. Bu durumdaki teknik, kullanılma alanından ayrılamaz. Teknolojik toplum, teknik kuruluş ve teknik kavramlar içinde işlenmekte olan bir egemenlik sistemidir.”⁴

“Teknoloji” ve “tarafsızlık” kavramları yan yana getirildiğinde ya da ikincisi birinciyi nitelediğinde teknoloji sanki siyasetten, ideolojiden bağımsız, nötr gibi görülmekte ve algılanmaktadır. Oysa durum tam aksidir. Marcuse’ün de söylediği gibi “teknolojik evren olan ileri endüstriyel toplum aynı zamanda bir siyasal evrendir ve bir belirli tarihsel projenin, yani doğanın salt tahakküm nesnesi olması yolundaki deney, değişim ve düzenlenişinin uygulamadaki en son aşamasıdır.”⁵

³ a.g.e., s. 14 Bununla birlikte Georg Ritzer’e göre Marcuse teknolojiyi asla düşman olarak görmez. Yalnızca onun egemenliğin sürdürülmesine katkısı hususunda eleştirir. Sonuçta Marcuse, Marx’la şu görüşü paylaşmaktadır: teknoloji “daha iyi bir toplum”un gelişmesinde kullanıldığında sorun oluşturmaz. Bkz. Ritzer George, *Sociological Theory*, Alfred A. Knopf, New York, 1988, s.251

⁴ a.g.e, s.21

⁵ a.g.e, s.22

Başta gönderme yaptığımız romanda, 1984'te teknolojiyle hayatın her alanının kontrol edilmesi siyasal bir projenin amacı ve işleyişidir. Bu durum teknolojik tarafsızlığın mümkün olamayacağını bize anlatmaktadır. Teknolojik düzen ne olursa olsun hem entelektüel hem de siyasi bir düzenlemeyi gerektirir.

Teknik üzerine düşüncelerini büyük ölçüde Batı felsefesi ve metafiziğiyle hesaplaşma içerisinde ortaya koyan ünlü filozof Martin Heidegger bu konudaki fikirlerini *Tekniğe İlişkin Soruşturma*'da dile getirmiştir. Heidegger, Marcuse'ün teknoloji hakkındaki fikirlerini adeta destekler biçimde tekniği kesinlikle nötr bir şekilde görmememiz gerektiğini söyler. "Tekniği nötr bir şey olarak gördüğümüzde" der Heidegger, "mümkün olan en kötü tarzda tekniğe teslim oluruz; çünkü bugün özellikle pek rağbet gören bu tasarım, bizi tekniğin özü karşısında büsbütün körleştirir."⁶ Bununla birlikte Heidegger yine Marcuse'ün görüşlerine paralel olarak "denetleme", "kontrol" düşüncesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak onun bahsettiği denetleme durumu filozoftan gelmektedir. Ona göre filozof gerçekliğin ne olduğunu kavramaya ve keşfetmeye çalışırken kendisini her tikel varolanın mevcut olmasında görünüşe çıkararak Varlık'tan uzaklaştı. Çünkü arayışı içerisinde filozof, yalnızca açıklıkla anlamaya değil, fakat aynı zamanda mevcut-olanı denetlemeye de kalkıştı. Heidegger'e göre modern teknik çağın gerçek kökeni, işte bu denetleme girişiminde yatar.⁷

Modern tekniğin kavramsal köklerine şöyle bir göz atalım. Sözcük Grekçe *Tekhne* (techne) sözcüğünden gelmektedir. Tekhne yalnızca el becerisine dayalı etkinlikler ve hünerler için değil, fakat aynı zamanda zihin sanatları ve güzel sanatlar içinde kullanılan bir addir.⁸ **Tekhne** "teknik bilgi"ye tekabül ederken **phronesis** "pratik bilgi"ye tekabül eder. "Pratik bilgi", "teknik bilgi"ye öncelik taşır, gelenekte köklenmiştir ve gelenekle kuşaklar boyunca aktarılır. İnsani eylemin temeli ise teorik akıl değil ön yargı, alışkanlık ve gelenektir.

Bu ayrım William James'in bilgiye ilişkin yaptığı şu ayrımla karşılaştırılabilir: "knowledge of" a karşıt olarak "knowledge about". Bunlardan ilki, yani bir şeyin bilgisi, onun pratikliğine vurguda bulunur ve tecrübeyle ilişkilidir. İkincisi yani bir şey hakkında bilgi ise genel prensiplerle, soyut ve mantıksal kurallarla ilgilidir. Robert Nisbet bu iki bilgi tipinin politik reform ve politik ütopyanizm eleştirileri için temel olduğunu söyler. Ütopyacılar ve

⁶ Heidegger Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, çev.Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s.44

⁷ Doğan Özlem, "Giriş", Heidegger Martin, a.g.e, s.17

⁸ a.g.e, s.53

reformistler, pratik ve tecrübeden ziyade soyut kurallar ve prensiplerle hareket ederler. Yani Michael Oakeshott'un "teknik bilgi"⁹, William James'in "knowledge about" dediği bilgi türüyle. "Bu yüzden" der Nisbet, "insanlığın tarihindeki bildik acıların kaynağı, yönetimlerin mühendislerin, teknokratların ve diğer akademik uzmanların elinde oluşudur."

Bütün bu tipolojilerin tarihsel arka planına baktığımızda bu düalizmin, Aristoteles'in Platon'un saf aklına karşı ileri sürdüğü **phronesis** ya da pratik akıla (wisdom, hikmet) dayandığını görürüz. Aristoteles üretici hikmet/bilgi (**techne**) ile pratik hikmet/bilgi (**phronesis**) arasında yukarıda bahsedilen ayrımların dayandığı temel bir ayrım yapar.¹⁰

Bu ayrımların ve Heidegger'in tekniğe ilişkin fikirlerinin bize anlattığı şey, tekniğin insani pratikten, insanın tarih boyunca edindiği tecrübelerden ziyade soyut akılla ilgili ve denetlemeci, her şeye hakim olma yönelimli bir açığa çıkma tarzı olduğudur. Bu denetlemeci, kontrolcü ve tahakküm altına alıcı düşünme tarzı modern teknikte somutlaşır ve özellikle yirminci yüzyılın modern soykırımlarıyla nihai gücüne ulaşır.

Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*'ta soykırımın modern toplumda teknolojinin etkin kılınmasıyla nasıl çok daha kolay ve kapsamlı gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Ona göre

Holocaust, modern biçimde, - akılcı, planlı, bilimsel bilgilerle ve uzmanlıkla yürütülen, ustaca yönetilip, koordine edilen – yapılmış her şey gibi, sözde modernlik öncesi tüm benzerlerinin kendisiyle karşılaştırıldığında ne denli

⁹ Oakeshott, Michael, *Rationalism in Politics and Other Essays*, J. W. Arrowsmith Ltd, New York, 1962

¹⁰ Daha geniş bilgi ve alıntı için bkz. Stone, Lowell Brad, "Robert Nisbet on Conservative Dogmatics," *Society*, Mart/Aralık, 2000, s. 70, Nisbet, Robert, *Conservatism: Dream and Reality*, Open University Press, England, 1986 s. 31-33, William James'in bilgiye ilişkin yaptığı ayrım için *The Meaning of Truth*, Longman Green and Co, New York, 1911, **Phronesis** için bkz. Gadamer, H.George, "Eleştirmenlerime Cevap", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler, Gadamer Habermas, Gadamer - Ricoeur, Gadamer - Derrida Tartışması*, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 260-261. "Gadamer'in **phronesis** konusunda vurguladığı şey, onun hem evrensel olan şeyin hem de tikel olan şeyin içinde ortaklaşa belirlendiği bir "know how" etiği (bir şeyin nasıl yapılacağıının, uygulanacağıının, icra edileceğinin bilgisi, çev.) tipi doğuran akıl yürütme tarzı olduğudur." Bernstein, Richard J., "Hermeneütikten Praksise", *Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler, İnsan Bilimlerinde Hermeneutiğe Dönüş*, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62. Bu makalede **phronesis** ve **techne** ayrımı ele alınmaktadır.

ilkel, savurgan ve yetersiz olduklarını göstererek geride bırakmış ve rezil etmiştir. Holocaust, modern toplumumuzdaki her şey gibi, bu toplumun bildirdiği ve kurumsallaştırdığı standartlarla ölçülürse, her yönden üstün bir başarıydı. Geçmişteki soykırım olaylarını çok geride bıraktı; tıpkı modern fabrikanın zenaatkarın işliğini; ya da traktörü, biçerdöveri ve tarım ilaçlarıyla modern endüstriyel tarımın, atları, çapası ve geleneksel ekim biçimleriyle köylü çiftliğini geride bırakması gibi.¹¹

Bauman modern soykırımın diğer soykırımlardan farkını bu şekilde belirtirken Henry Feingold, Holocaust gibi bir toplumsal felaketin teknolojiyle ilişkisini kuruyor. Bu ilişki günümüzde soykırımların yapılmasını kolaylaştırıyor ve soykırıma yönelik eylemleri etkinleştiriyor.

Yani (Auschwitz) modern fabrika sisteminin sıradan bir uzantısıydı. Mal üretmek yerine, hammadde insanlardı ve son ürün ise ölümdü; yöneticinin üretim çizelgesinde, günde şu kadar birim diye özenle belirtilmişti. Modern fabrika sisteminin en önemli simgesi olan bacalar insan etinin yakılmasıyla oluşan keskin dumanlar püskürtüyordu. Modern Avrupa'nın son derece akıllıca düzenlenmiş olan demiryolu ağı, fabrikalara yeni bir tür hammadde taşıyordu. Tıpkı öteki kargolarda olduğu gibi yapıyordu bunu. Gaz odalarındaki kurbanlar, gelişmiş Alman kimya sanayi tarafından yapılmış prusik asit tabletlerinden üretilen zehirli gazları soluyordu. Mühendisler krematoryumları (insan bedenini yakmada kullanılan fırın) düzenlediler; yöneticiler de daha geri kalmış ulusların imreneceği bir heyecan ve verimle çalışacak bir bürokrasi sistemi düzenlediler. Genel plan da çarpıklaşmış modern bilimsel ruhun bir yanısıydı. Tanık olduğumuz, toplumsal mühendisliğin büyük bir şemasından başka bir şey değildi.¹²

Modern toplumda toplumsal mühendisliği mümkün kılan şey teknoloji ve onun içinde taşıdığı soyut düşünmedir. Tekhne daha önce de söylediğimiz gibi soyut kuralların ve prensiplerin egemen olduğu düşünce biçimidir ve böyle bir düşünce biçiminde değer yargıları, ahlak gibi eylemi sınırlayacak, düzenleyecek kontrol mekanizmalarının var olması mümkün değildir. O rasyonalitenin, araçsal aklın düşünme biçimidir. Teknoloji insani olanın çıkarılması, bir insanlıkdışılaştırma sürecidir.

¹¹ Bauman Zygmunt, *Holocaust ve Modernite*, çev. Suha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.122

¹² Aktaran Bauman, a.g.e, s.26

Askerlere, *vurulduğunda düşen hedeflere* ateş etmeleri söylenir. Büyük şirketlerin çalışanları *rekabeti* yok etmeye teşvik edilirler. Sosyal yardım kuruluşlarının görevlileri kimi zaman isteğe bağlı kararlara, kimi zaman da kişisel güvene göre iş görürler. Onların hedefleri *ek yardım alıcılarıdır*. Tüm bu teknik terimlerin ardında insanı gılamak ve anımsamak zordur.¹³

Şimdi Holocaust'ta milyonlarca insanın öldürülmesinde rol oynamış kapalı bir gaz kamyonunun nasıl olması gerektiği üzerine bilimsel ve teknik bir yazıyı iceleyelim. Bu yazıda tekniğin "soyut" ve "nesnel" dilinin bir insanlık dramını nasıl gizlediğini, ahlaki sorumluluğu nasıl saf dışı bıraktığını ve muhataplarında hiçbir vicdani sorumluluk hissini uyandırmadığını rahatça görebiliriz.

Daha kısa ve tam dolu bir kamyon çok daha seri çalışabilir. Arka bölümün kısılması ön dingile aşırı bir yük bindirerek ağırlık dengesini olumsuz etkilemez; çünkü "aslında, operasyon sırasında daima, yükün arka kapıya ulaşmak için vereceği mücadelenin hiç değişken bir etken olması nedeniyle, ağırlık dağılımında otomatikman bir denge oluşacaktır." Bağlantı borusu "sıvılar" yüzünden çabucak paslandığı için gaz aşağıdan değil yukarıdan verimlidir. Temizliği kolaylaştırmak için zeminde yirmiye otuz santim boyutunda, kapağı dışarıdan açılan bir delik olmalıdır. Zemin hafifçe eğimli ve döşemesi küçük delikli bir kalbur biçiminde olmalıdır. Böylece tüm sıvılar ortaya akacak, "akışkan sıvılar" operasyon sırasında da dışarıya çıkacak, "kıvamlı sıvılar" ise daha sonra hortumla yılanıp atılabilecektir.¹⁴

Yukarıdaki dil Bauman'ın da söylediği gibi teknolojinin tarafsız dilidir. Bu teknoloji dili, nefes alamayarak çırpınan insanlarla değil "kargo"nun hareketiyle uğraşmakta, insan dışkısı ve kusmuğuyla değil, "akışkan ve kıvamlı sıvılar"la uğraşmaktadır. Buradaki sorun ahlaki vicdani bir sorun değil, tamamen teknik bir sorundur ve insan yaşamı değil verimlilik nasıl arttırılabilir, aygıt nasıl daha etkin kılınabilir sorusu en önemli sorundur.

"Makine antisosyaldir" der Lewis Mumford. "İlerlemeci karakteri nedeniyle, insani sömürünün en keskin biçimlerine yönelir."¹⁵ Teknoloji makineyi

---

¹³ a.g.e, s.139

¹⁴ aktaran Bauman, a.g.e., s.248

¹⁵ Lewis Mumford'tan aktaran Jacques Ellul, *Teknoloji Toplumu*, çev.Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003, s.15

toplumsal düzene entegre eder ve içine girdiği herşeyi insanlık dışı hale getirir. Kimileri teknolojinin hayatımıza kolaylık ve özgürlük getirdiğini ileri süre dursun madalyonun öbür yüzünü de gören düşünürler nasıl bir kölelik biçimi içinde olduğumuzu göstermeye çalışıyorlar eserlerinde. Eleştirel teorisyenlerden Max Horkheimer konuya ilişkin olarak *Akıl Tutulması*'nda şöyle demektedir:

Ata binmekle otomobil kullanmanın içerdiği özgürlükler oldukça farklıdır. Modern toplumdaki otomobil sahiplerinin nüfusa oranının eski toplumdaki atlı araba sahiplerinden çok daha büyük olması bir yana, otomobil daha hızlı ve daha geniş imkanlı bir araçtır, daha az bakım ister, hatta belki daha kullanılabilir. Ne var ki bu özgürlük artışı, özgürlüğün niteliğinde bir değişikliğe yol açmıştır. Sanki otomobili kullanan biz değildir de uymak zorunda olduğumuz sayısız yasalar ve kurallardır. Hız sınırları vardır, yavaş sürme, durma, belirli şeritler içinde kalma uyarıları, hatta biraz ilerideki dönemecin biçimini gösteren işaretler vardır. Gözlerimizi yola dikmemiz veheran doğru hareketi yapmak için tetikte olmamız gerekmektedir. İçten gelen, kendiliğinden davranışlarımızın yerini, boğazımız sıkın mekanik zorunluluklara yönelttiğimiz dikkati dağıtacak her türlü duygu ya da düşünceyi silmemizi gerektiren bir zihniyet almıştır.¹⁶

Modern toplumda teknoloji hayatımızın olmazsa olmaz bir parçası haline gelmiştir. Bacon'dan beri doğanın kontrol altına alınması fikri çok büyük bir dönüşüm geçirdi. Modern teknikle yalnızca doğanın ya da dış dünyanın değil, toplumun, insanın, ruhların, zihnin, cinselliğin kontrolüne dönüştü. Kısacası "yaşam dünyası"nın kontrolüne. Foucault'nun akıl hastanesi, hapisane ve okul üzerine yazdığı her şey modern teknolojinin insan ruhunu, zihnini ve bedeni egemenliği altına alması hakkındadır. Modern teknoloji yalnızca karşımızda duran devasa makineler değildir. Modern teknoloji düşünme biçimlerimiz, sosyalleşme biçimlerimiz ve yaşama biçimlerimizdir. Teknolojinin daha iyi bir toplumun yaratılması için kullanılabileceği düşüncesinden bu yana köprünün altında çok sular aktı. Holocaust, Gulag ve Hiroşima gibi büyük felaketler teknolojik nesneliliğiyle karşımızda duruyor.

Ünlü düşünür Jacques Ellul bugün dünyada bağışlanmaz tek suçun teknolojinin sağladığı ya da sağlayacağı araçları kullanmamak olduğunu söylerken belki de bize artık geriye dönüşü olmayan bir yola girdiğimizi

söylemek istiyordur. Ve Heidegger'in dediği gibi "teknîğe hakim olma iradesi ne kadar elzem hale gelirse, teknik de o kadar insanın denetiminden kaçıp kurtulma tehdidinde bulunur."¹⁷

Kaynakça

- BAUMAN, Z.,1997, *Holocaust ve Modernite*. (Çev.) S. Sertabiboğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- BERNSTEIN, R. J., 2002,"Hermeneutikten Praksise", Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilimler, İnsan Bilimlerinde Hermeneutiğe Dönüş, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GADAMER, H.G., 2002, "Eleştirmenlerime Cevap", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler, Gadamer Habermas, Gadamer - Ricoeur, Gadamer - Derrida Tartışması*, Derleyen ve Tercüme Eden Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- HEIDEGGER, M., 1998, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, (Çev.) Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- HORKHEIMER, M., 1994, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- JACQUES, E., 2003, *Teknoloji Toplumu*, çev.Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.
- JAMES, W., 1911, *The Meaning of Truth*, New York: Longman Green and Co.
- MARCUSE, H., 1968, *Tek Boyutlu İnsan, İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerinde İnceleme*, çev.Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları,
- NISBET, R., 1986, *Conservatism: Dream and Reality*, Open University Press, England.
- OAKESHOTT, M., 1962. *Rationalism in Politics and Other Essays*, New York: J. W. Arrowsmith Ltd.
- RITZER, G., 1988, *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf.
- STONE, L. B., 2000, "Robert Nisbet on Conservative Dogmatics," *Society*, Mart/Aralık.

---

¹⁶ Horkheimer Max, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s.123-124

¹⁷ Heidegger, a.g.e, s.45